

*До 100 – річчя Житомирського державного
університету імені Івана Франка*

***ОСОБИСТІСНЕ ЗРОСТАННЯ
В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ
СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА***

Монографія

Житомир
Видавець О. О. Євенок
2020

УДК 159.923.2
О 72

*Рекомендовано до друку вченою радою
Житомирського державного університету ім. Івана Франка
(протокол № 8 від 29 вересня 2019 року)*

Рецензенти:

В. О. Моляко, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології творчості Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України;

Р. В. Павелків, доктор психологічних наук, професор, перший проректор Рівненського державного гуманітарного університету;

Ж. П. Вірна, доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

О 72 Особистісне зростання в умовах трансформації сучасного суспільства: монографія / Ред. колегія: Т. В. Коломієць, Т. Ю. Кулаковський, Г. В. Пирог; за науковою редакцією професора Л. П. Журавльової. – Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2020. – 308 с.

ISBN 978-966-995-055-0

У колективній монографії «Особистісне зростання в умовах трансформації сучасного суспільства» розглянуто питання, які пов'язані з проблематикою розвитку особистості на тлі різних контекстів функціонування сучасного соціуму. Розкриваються етнічні та екологічні аспекти особистісного зростання, психолого-педагогічні чинники розвитку людини на різних вікових етапах її дорослішання, особливості професійного становлення у сучасних умовах. Висвітлюються нові проблеми узгодженості технологій та психіки в контексті сучасного науково-технічного розвитку.

Для науковців, психологів, педагогів, соціологів, екологів, докторантів, аспірантів, студентів, а також широкої читацької аудиторії.

The collective monography “Personal development in conditions of modern society transformation” is addressing questions connected to problems of personality development in different contexts of modern society. The ecological and ethical aspects of personal growth were described as well as the problem of personal and professional development in conditions of modern society. New problems of coherence of technologies and psyche are elucidated in the context of modern scientific and technological development.

This work will be of use for scientists, psychologists, educators, socialologists, ecologists, undergraduate and postgraduate students and for a wide audience of non-professional audience.

УДК 159.923.2

© Кол. авторів, 2020

© Кафедра психології розвитку та консультування
Житомирського державного університету імені
Івана Франка, оригінал-макет, 2020

ISBN 978-966-995-055-0

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА (Л. П. Журавльова)	5
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ	7
1.1. Етнічна ідентичність та особистісне зростання (Л. П. Журавльова, О. Г. Шмиглюк)	7
1.2. Екологічна свідомість як умова особистісного зростання підлітків (Т. В. Можаровська)	34
1.3. Екологічне ставлення до Іншого як основа особистісного зростання в юнацькому віці (Т. В. Коломієць)	47
1.4. Екологічне ставлення до себе як основа особистісного зростання (А. І. Литвинчук)	65
1.5. Неформальна субкультура як чинник особистісного зростання молоді (Н. В. Мужанова)	84
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ	95
2.1. Психологія чесності: передумови й розвиток (Л. О. Котлова)	95
2.2. Психологічні особливості розвитку навчальних здібностей у підлітковому віці (І. В. Кирильчук)	117
2.3. Розвиток творчої особистості в процесі літературної діяльності (І. А. Гречуха)	133
2.4. Внутрішній конфлікт особистісного зростання в юнацькому віці (Т. М. Шапран)	149
РОЗДІЛ 3. ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ У СИСТЕМІ ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ	166
3.1. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників, які виховуються у родині та соціальних закладах (Г. В. Пирог, Д. О. Коробко)	166
3.2. Сучасний стан та напрями вдосконалення профорієнтаційної роботи практичних психологів закладів освіти (Г. В. Пирог, Н. М. Шикирава)	187
3.3. Психологічні особливості та проблеми професійного становлення студентів-психологів (Г. В. Пирог)	192
3.4. Психолого-типологічні особливості студентів як чинник мотивації навчання в магістратурі (О. А. Мірошниченко, О. П. Гуцуляк)	201
3.5. Підприємливість як наукова категорія психології розвитку (Т. Ю. Кулаковський)	215
РОЗДІЛ 4. МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ	233
4.1. Проблематика узгодженості технологій та психіки в контексті сучасного науково-технічного розвитку (Ф. А. Дончев)	233
4.2. Когнітивно-поведінкові та фармакологічні методи вдосконалення психічного компоненту особистості (Ф. А. Дончев)	258
4.3. Корекція міжпівкульної взаємодії як основа розвитку пізнавальних процесів молодших школярів (А. В. Шаюк)	274
ПІСЛЯМОВА (Л. П. Журавльова)	288
ЛІТЕРАТУРА	289

2.4. Внутрішній конфлікт особистісного зростання в юнацькому віці

У спадок від підліткового віку особистість юнацького віку отримує потребу в подальшому особистісному зростанні. Цей процес відбувається на тлі світоглядного самовизначення, що супроводжується суперечностями між суб'єктивним баченням власного «Я» та ретрансляцією його особистості зовнішнім світом. При тривалому знаходженні під впливом одночасно діючих, рівних за силою та протилежно спрямованих бажань, потреб чи можливостей у осіб юнацького віку виникають внутрішньоособистісні конфлікти.

Проблема дослідження конфліктів є традиційною для психологічної науки. В різні часи в межах різноманітних психологічних шкіл питання боротьби внутрішніх суперечностей вивчалось науковцями в межах численних наукових галузей. З. Фройд, Е. Еріксон, К. Роджерс, А. Маслоу, Л. Фестингер, К. Левін, В. Франкл, Е. Фромм, Е. Берн, Я. Морено є неповною низкою зарубіжних вчених, які в своїх працях приділяли увагу конфліктам, чинникам, умовам їх виникнення та можливим способам подолання. Серед радянських учених варто згадати доробки О. Леонтьєва, Л. Божович, Б. Зейгарник, Н. Гришиної, А. Анцупова, А. Шипілова та О. Фанталової.

Незважаючи на чисельні дослідження різних видів конфліктної взаємодії особистості, єдиної класифікації типів внутрішньоособистісних конфліктів досі не існує. Це пов'язано з тим, що класифікацію внутрішніх конфліктів науковці здійснюють на основі різноманітних чинників. Найбільш ґрунтовна класифікація внутрішніх конфліктів представлена А. Анцуповим та А. Шипіловим (Анцупов, Шипілов, 2000). Свою класифікацію дослідники здійснили на основі аспектів ціннісно-мотиваційної сфери особистості та виокремили наступні види внутрішніх конфліктів: мотиваційний, моральний, рольовий, адаптаційний, невротичний, конфлікт нереалізованого бажання та конфлікт неадекватної самооцінки. Проте, зазначена класифікація не є вичерпною, оскільки вона охоплює виключно ціннісно-мотиваційну сферу особистості. Саме відсутність інтегрованого підходу до вивчення внутрішньоособистісного конфлікту, що стане підґрунтям практичного втілення для соціуму моделі безконфліктної особистісної компетентності, зумовила вибір теми нашого дослідження.

Структурно-типологічна модель внутрішнього конфлікту особистості. Якщо спробувати класифікувати існуючі в психологічній

літературі погляди на визначення змісту внутрішньоособистісного конфлікту, то можна виділити дві великі групи теорій. До першої більш чисельнішої групи будуть відноситися дослідження, що розглядають внутрішньоособистісний конфлікт на персональному рівні. Так, класична психоаналітична теорія З. Фрейда (Фрейд, 2003) розглядає внутрішньоособистісний конфлікт як постійну боротьбу між трьома структурними компонентами особистості – «Id», «Ego» та «Super-Ego», а у теорії К. Юнга (Юнг, 1995) розгляд цього питання відбувається через призму комплексів особистості.

В межах гуманістичного напрямку психології К. Роджерс (Роджерс, 1994) пов'язує виникнення внутрішнього конфлікту з протидією хибної усвідомленої та неусвідомленої особистістю самооцінки її Я-концепції та ідеальним «Я», а А. Маслоу (Маслоу, 1990) – з бажанням людини досягнути найвищого ступеня розвитку реалізації потреб – самоактуалізацією. Внутрішньоособистісний конфлікт як «екзистенційна дихотомія» суперечностей між життям і смертю, свободою та безпекою, що від природи притаманні кожній особистості, трактує в неофрейдистському напрямку психології Е. Фромм (Фромм, 1994). А як «екзистенційна фрустрація», що є результатом боротьби між прагненням до пошуку сенсу життя та екзистенційним вакуумом – розкриває екзистенційний психоаналітик В. Франкл (Бурлачук, 2009). Ще один представник екзистенційної психології І. Ялом (Бурлачук, 2009) внутрішньоособистісний конфлікт вважає результатом неконструктивних спроб подолання тривоги перед свободою, смертю, безглуздістю, відповідальністю.

К. Левін (Lewin, 1997) розробляє «теорію поля» та на її підґрунті стверджує, що для виникнення внутрішньоособистісного конфлікту необхідно, щоб на індивіда одночасно впливали протилежно спрямовані сили, які є рівноцінними за своєю значущістю.

Представник когнітивного напрямку психології Л. Фестингер (Бурлачук, 2009) виникнення внутрішнього конфлікту (когнітивного дисонансу) пояснює через усвідомлення розбіжностей несподівано здобутих знань чи проявів поведінки, які є протилежними за своїм змістом, раніше відомим знанням чи формам поведінки, які особистість використовувала раніше.

Серед вітчизняних вчених, що розглядали внутрішньоособистісний конфлікт на персональному рівні, можна виокремити внесок В. Мерліна, якій у книзі «Проблеми експериментальної психології особистості» (Мерлин, 1970) розкриває сутність внутрішнього конфлікту як суб'єктивну невирішеність ситуації

між існуючими раніше чи новими протиріччями, що виникають серед властивостей, стосунків або дій особистості. На думку представника харківської психологічної школи О. Леонтєва (Леонтєв, 1975), внутрішньоособистісну напругу створюють протиріччя між значенням та особистісним змістом людини, а засновник петербурзької школи психотерапії В. Мясіщев (Мясіщев, 1960) виділяє дихотомію суб'єктивних та об'єктивних чинників виникнення внутрішньоособистісного конфлікту, а сам конфлікт вважає порушенням зв'язків підсистем самої структури особистості.

Частина вітчизняних вчених досліджують внутрішній конфлікт через призму усвідомленості. Так, за Ф. Василюком (Василюк, 1984) конфліктогенами внутрішньоособистісного конфлікту виступають неузгодженість і суперечності внутрішнього світу людини, за Л. Божович (Божович, 1995) – подвійна спрямованість постійної суперечності свідомої та несвідомої частини життя людини. Конфліктогени серед елементів внутрішньої структури особистості – мотиваційної сфери – знаходять А. Анцупов та А. Шипілов (Анцупов, Шипілов, 2000), серед ціннісно-сислової сфери – В. Столін (Столін, 1983), О. Фанталова (Фанталова, 2001).

До другої, менш чисельної групи досліджень, можна віднести теорії, що розглядають внутрішньоособистісний конфлікт на міжперсональному рівні. Так, засновник теорії психосоціального розвитку Е. Еріксон (Еріксон, 1996) передумови виникнення внутрішньоособистісного конфлікту пов'язує з неможливістю успішного проходження усіх криз психосоціального розвитку, а засновник індивідуальної психології А. Адлер (Адлер, 1995) – із комплексом меншовартості, що формується ще у дитинстві під впливом несприятливих соціальних чинників, психоаналітик періоду неофрейдизму К.Хорні (Хорні, 1997) – з зіткненням прагнення до задоволення власних бажань та бажаннями знаходитися в безпеці, у ставленні особистості до інших людей та в очікуваннях оцінки себе іншими людьми.

Інші дослідники цієї ж групи конфліктогени внутрішніх конфліктів знаходять у амбівалентності міжрольової взаємодії особистості. Так, засновник транзакційного аналізу Е. Берн (Берн, 1996) внутрішньоособистісний конфлікт пояснює через пересічність інтеракцій субособистостей трьох Его-станів – Батька, Дорослого та Дитини. Засновник психодрами Я. Морено (Морено, 2008) виникнення внутрішніх конфліктів пов'язує з актуалізованими та латентними ролями, що виконує кожен індивід. На думку Н. Гришиної (Гришина,

2008) ролі в внутрішньоособистісних конфліктах виникають через сумісність чи несумісність ролейових очікувань, ставлення особистості до власних ролейових очікувань. Б. Батусь і Б. Зейгарник (Гришина, 2008) сутність внутрішньоособистісного конфлікту розкривають у протиріччях між Я-реальним і Я-ідеальним.

Таким чином, аналіз наукової психологічної літератури виявив, що визначення змісту внутрішнього конфлікту і, відповідно, класифікації конфліктогенів, що спричинюють виникнення та перебіг внутрішньоособистісних конфліктів, вчені трактують з позицій різних психологічних теорій. Також встановлена відсутність інтегрованого підходу до вивчення внутрішньоособистісного конфлікту як психологічного феномену.

Інтеграція всіх зазначених підходів до вивчення внутрішньоособистісного конфлікту у дві групи дало нам змогу виявити дві структурні складові внутрішнього конфлікту особистості: індивідуально-особистісну та соціальну складову (рис. 1). Оскільки людина постійно взаємодіє із соціумом, ми вважаємо, що внутрішній конфлікт виникає саме через неможливість прояву людиною індивідуально-особистісних рис через постійні різноманітні перепони оточуючого соціального середовища.

Виходячи з структури Я-концепції, ядро внутрішнього конфлікту можна розглядати у трьох площинах: «Я-реальне», «Я-ідеальне» та «Я-соціальне». Внутрішньоособистісний конфлікт, який розвивається у площині «Я-реальне» своїм змістом охоплює когнітивні, поведінкові та афективні конфліктні *можливості* особистості. Внутрішній конфлікт площини «Я-ідеальне» своїм змістом охоплює когнітивні, поведінкові та афективні *бажання* особистості. І при актуалізації площини внутрішнього конфлікту «Я-соціальне» відбувається *протиборство* різноспрямованих власних потреб особистості та вимог, що створює для людини її соціальне оточення. Ця протидія також може відбуватися на когнітивному, поведінковому та афективному рівнях.

Аналіз взаємодії складових ядра внутрішнього конфлікту дає можливість виокремити типи внутрішньоособистісних конфліктів. Так, при одночасному впливі на особистість рівних за значенням і протилежно спрямованих прагнень та можливостей виникає внутрішньоособистісний конфлікт типу Я-Реальне-Ідеальне, при боротьбі рівних за значенням і протилежно спрямованих можливостей та потреб виникає внутрішньоособистісний конфлікт типу Я-Реальне-Соціальне, а при одночасній протидії бажань і потреб – внутрішній конфлікт типу Я-Соціальне-Ідеальне (рис. 1).

Рис. 1. Структурно-типологічна модель внутрішнього конфлікту особистості

Примітка: ВК – внутрішній конфлікт.

Механізм ескалації внутрішньоособистісного конфлікту.

Кожен внутрішньоособистісний конфлікт унікальний, оскільки виникає як результат взаємодії особистісних і привнесених із соціуму цілей, мотивів, потреб, бажань, переконань. Проте існують і спільні риси для внутрішньоособистісних конфліктів. Так, Г. Ложкін, Н. Пов'якель, В. Цветков (Ложкін, Пов'якель, 2006; Цветков, 2013) виділяють три характерні особливості для всіх внутрішньоособистісних конфліктів. Першою з них є відсутність окремих конфліктуючих суб'єктів, оскільки цей конфлікт відбувається у внутрішньому світі одного конкретного суб'єкта. Друга особливість стосується форм прояву та перебігу внутрішньоособистісного конфлікту, так як зазвичай цей конфлікт супроводжується стресом, депресією, а іноді перероджується навіть у невроз. І нарешті третя особливість пов'язана з труднощами діагностування цього виду конфлікту, оскільки суб'єкту, який знаходиться у конфліктній особистісній взаємодії, важко усвідомити та маркувати свій стан, відокремивши його від захисної ейфорії чи власної компенсуючої активної діяльності.

Зміст другої особливості внутрішнього конфлікту особистості уточнює механізм ескалації внутрішньоособистісного конфлікту від якого залежить процес особистісного зростання в юнацькому віці. Для виникнення внутрішньоособистісного конфлікту необхідно, щоб на

індивіда одночасно впливали протилежно спрямовані *протиріччя* у когнітивній, афективній і конативній сферах особистості, які виникають як наслідок усвідомленої чи неусвідомленої неможливості вибору комфортного прояву індивідуально-особистісних рис на рівні взаємодії із соціумом. Тобто головною основою виникнення внутрішньоособистісного конфлікту є неможливість вибору при зіставленні та розбіжності між власними та нав'язаними соціумом суперечливими бажаннями, цілями чи потребами. О. Донченко та Т. Титаренко (Донченко, Титаренко, 1987) виділяють три рівні розвитку таких суперечностей (протиріч): від неможливості реалізації власних планів, через проектування внутрішнього дискомфорту на зовнішню взаємодію суб'єкта з дійсністю до психологічної рівноваги внутрішнього світу особистості.

Коли особистість тривалий час не може надати перевагу одному з двох протиріч, вона знаходиться в стані постійної емоційної *напруги*, що, на нашу думку, є наступним етапом у розвитку внутрішнього конфлікту особистості (рис. 2). Цей етап ескалації внутрішньоособистісного конфлікту супроводжується неприємними переживаннями, почуттям незручності.

На думку Р. Немова (Немов, 2007), психологічна напруга породжує скутість у рухах, сповільненість і неточність реакцій на вплив зовнішніх подразників, помилки в роботі та мовленні. Все це призводить до *неузгодженості* між проявами когнітивної, афективної та конативної сфер особистості. Подібна узгодженість думок, намірів, настроїв, поведінки, вчинків і дій стає підґрунтям для відчуття особистістю *дисгармонічності* власного існування – невідповідності між власними бажаннями, можливостями та потребами. Посилення поляризації конфліктогенів призводить до виникнення *дискомфарту* – «незручного, неприємного психологічного стану людини, що супроводжується негативними емоціями» (Немов, 2007).

Кульмінаційною точкою в ескалації внутрішньоособистісного конфлікту, на нашу думку, виступає *стрес*. Як зазначає Р. Немов (Немов, 2007), при стресі порушується нормальна психічна діяльність людини, а також порушується адекватний зв'язок емоцій з поведінкою та мисленням. Тобто це стан, що виникає, як результат тривалої та напруженої ситуації неможливого вибору між конфліктогенами рівними за силою значущості для індивіда.

Однак, Г. Сельє у своїй праці «Стрес без дистресу» (Сельє, 1979) на противагу дистресу, який здійснює шкідливий вплив на психічну

діяльність людини, знаходить позитивний ефект від стресу в активізації психічних процесів – еустрес.

Рис. 2. Схема ескалації внутрішньоособистісного конфлікту

Зважаючи на концепцію стресу Г. Сельє, вважаємо, що ескалація внутрішньоособистісного конфлікту після етапу стресу може відбуватися за двома напрямками. Перший із них *негативного спрямування*, оскільки в його основі лежить *дистрес*. У цьому варіанті перебігу внутрішньоособистісного конфлікту дисбаланс між необхідними зусиллями та наявними ресурсами зміщений у бік зусиль, що і призводить до виникнення *фрустрації*, яка на фоні стану загальної тривоги та пригніченості, призводить до усвідомлення особистістю неможливості досягнення остаточного вибору між існуючими конфліктогенами. Кінцевим етапом розвитку внутрішньоособистісного конфлікту цього напрямку стає *ситуаційний невроз*, який характеризується тимчасовими, оборотними нервово-психічними розладами, при яких особистість зберігає здатність свідомо керувати власною поведінкою.

Другий напрямок ескалації внутрішньоособистісного конфлікту після етапу стресу відбувається за напрямком *позитивного спрямування* так як в його основі лежить *еустрес*. Це призводить до дисбалансу між рівнозначними для особистості необхідними зусиллями та наявними ресурсами. Це також призводить до виникнення *фрустрації*, проте її подолання відбувається на основі здатності особистості правильно усвідомлювати та оцінювати конфліктогени, що спричинили розвиток внутрішньоособистісного конфлікту, та погоджувати з ними власну поведінку. Кінцевим етапом розвитку внутрішньоособистісного конфлікту цього напрямку стає *конгруентність*.

Зауважимо, що при усуненні конфліктогенів внутрішньоособистісний конфлікт може бути вирішений на будь-якому з розглянутих вище етапів його розвитку.

Гендерно-вікове порівняння типів внутрішньоособистісних конфліктів у юнацькому віці. Аналіз сучасної наукової літератури показав, що переважна більшість дисертаційних досліджень внутрішньоособистісних конфліктів базується на методиках російської дослідниці О. Фанталової (Фанталова, 2001), яка запропонувала комплекс методик, метою яких є діагностика домінуючих цінностей і конфліктів особистості, а також способів їх емоційної переробки, що в свою чергу відображають глибоку індивідуальність та специфічність функціонування психологічного захисту. Проте, зазначений комплекс методик не дає змоги диференціювати різновиди внутрішньоособистісних конфліктів, що унеможливорює їх класифікацію.

Саме тому, згідно вищезазначеної моделі внутрішнього конфлікту особистості (див. рис. 1), нами була здійснена спроба емпіричної перевірки типів внутрішньоособистісних конфліктів відповідно до трьох складових ядра внутрішнього конфлікту «Я-ідеальне», «Я-реальне» та «Я-соціальне» у осіб, які мають різні статево-рольові типи особистості.

Дослідження проходило у два етапи. На першому етапі визначалась гендерна приналежність досліджуваних за методикою «Статево-рольовий опитувальник» Сандри Бем (Городнова, 2008). На другому – діагностувалася наявність внутрішньоособистісних конфліктів між структурними компонентами ядра внутрішнього конфлікту за модифікованою Ю. Кисельовим методикою дослідження самооцінки особистості С. Будассі (Пашукова, Допіра, Дьяков, 2006).

Дослідження проводилося на базі будівельного та архітектурного відділень Будівельного коледжу Житомирського національного агроекологічного університету, соціально-психологічному, природничому факультетах та навчально-науковому інституті педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка. Загальна вибірка дослідження становила 439 респондентів, з них 217 осіб раннього юнацького та 222 особи зрілого юнацького віку.

За результатами дослідження гендерної приналежності досліджуваних виявлено, що маскулінний тип особистості переважає серед хлопців віку ранньої юності, а фемінний та андрогінний типи особистості – серед дівчат віку зрілої юності (табл. 1).

Отримані результати можуть бути спричинені тим, що вибірка чоловічої статі ранньої юності була сформована серед студентів-будівельників. Обрана робітнича спеціальність та той факт, що переважна більшість студентів цієї вибірки до вступу у вищий навчальний заклад проживала у сільській місцевості, і вплинуло на розвиток особистості за маскулінним типом.

Таблиця 1

Гендерний розподіл досліджуваних (в абсолютних показниках)

Стать		Хлопці			Дівчата		
		маскулін-ний	фемін-ний	андрогін-ний	маскулін-ний	фемін-ний	андрогін-ний
вік	рання юність	40	34	36	35	38	34
	зріла юність	37	35	36	34	42	38

Що стосується розподілу високих показників фемінного та андрогінного типів у дівчат зрілого юнацького віку, то, очевидно, ці результати зумовлені фактом формування вибірки за рахунок студентів гуманітарного профілю навчання та більшої експресивності дівчат, порівняно з хлопцями.

З метою виявлення внутрішньоособистісних конфліктів між трьома площинами ядра внутрішнього конфлікту, а саме: між «Я-ідеальним» і «Я-реальним», між «Я-реальним» і «Я-соціальним» та між «Я-ідеальним» і «Я-соціальним» нами було модифіковано методику дослідження самооцінки особистості С. Будассі, інтегровану Ю. Кисельовим. Як відомо, зазначена методика призначена для кількісного дослідження рівня адекватності самооцінки, шляхом ранжування властивостей особистості з запропонованого сталого переліку. Адекватність рівня самооцінки визначається

співвідношенням між «Я-ідеальним» і «Я-реальним». Оскільки, ми говоримо про існування триєдиної структури ядра внутрішньоособистісного конфлікту, тому ми робимо припущення, що існують розбіжності не лише між «Я-ідеальним» і «Я-реальним», але є певні суперечності і між цими двома структурами та «Я-соціальним». Це припущення дозволило нам модифікувати методика дослідження самооцінки особистості С. Будассі, інтегровану Ю. Кисельовим, введенням ще однієї шкали для ранжування властивостей особистості «Я-соціальне». Таким чином, досліджуванам додатково пропонувалося проранжувати властивості особистості відповідно до того, якими б хотіли бачити їх значущі для них люди (батьки, друзі, кохана людина). Оскільки методика передбачає чотирьохрівневе кількісне представлення самооцінки, а саме: «неадекватно занижена самооцінка», «занижена самооцінка», «адекватна самооцінка» та «неадекватно завищена самооцінка», вважаємо, що наявність внутрішньоособистісного конфлікту одного з трьох визначених нами типів буде виявлена при отриманні показників неадекватно заниженої та заниженої самооцінки.

За результатами дослідження виявлено, що у «маскулінних» осіб раннього юнацького віку найбільше виникає внутрішніх конфліктів типу Я-Ідеальне-Реальне: 83% – у хлопців та 80% – у дівчат (табл. 2). Найнижчі показники внутрішніх конфліктів в межах цього гендерного розподілу виявлені за типом конфлікту Я-Реальне – Соціальне: 23% – у осіб чоловічої та 34% – у осіб жіночої статі. Це єдиний гендерний тип особистості раннього юнацького віку, показники типів внутрішніх конфліктів якого співпадають у дівчат та хлопців.

Таблиця 2

Гендерне порівняння типів внутрішньоособистісних конфліктів осіб раннього юнацького віку

стать	хлопці						дівчата					
	Я-ІР		Я-РС		Я-ІС		Я-ІР		Я-РС		Я-ІС	
тип ВК	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%
к-ть												
тип особистості												
маскулінний	33	83	9	23	21	53	28	80	12	34	26	74
фемінний	12	35	26	76	32	94	35	92	8	21	16	42
андрогінний	14	39	27	75	18	50	32	94	24	71	13	38

Примітки: ВК – внутрішній конфлікт, Я-ІР – Я-Ідеальне-Реальне, Я-РС – Я-Реальне-Соціальне, Я-ІС – Я-Ідеальне-Соціальне.

У «фемінних» хлопців переважають внутрішні конфлікти типу Я-Ідеальне – Соціальне – 94% респондентів. А у «фемінних» дівчат – тип Я-Ідеальне – Реальне (92%). Найнижчі показники внутрішніх конфліктів у осіб фемінного типу особистості розподілилися наступним чином: у осіб чоловічої статі – це показники внутрішнього конфлікту типу Я-Ідеальне – Реальне (35%), а у осіб жіночої статі – це конфлікт типу Я-Реальне – Соціальне (21%).

Що стосується андрогінного типу особистості, у хлопців раннього юнацького віку найбільші показники було виявлено серед типу внутрішніх конфліктів Я-Реальне – Соціальне (75%), а у дівчат – серед внутрішніх конфліктів типу Я-Ідеальне – Реальне (94%).

Отже, за результатами дослідження серед 217 осіб загальної вибірки раннього юнацького віку маскулінний та фемінний ґендерні типи респондентів зробили по 129 виборів внутрішньоособистісних конфліктів, а андрогінний тип – 128. Хлопці не надали перевагу одному типу внутрішнього конфлікту, натомість дівчата усіх ґендерних типів виявили високі показники конфлікту Я-Ідеальне – Реальне.

Таким чином, за результатами даного етапу дослідження серед осіб ранньої юності виявлено загальні високі показники внутрішніх конфліктів у всіх ґендерних типів.

На наступному етапі було досліджено ґендерний розподіл типів внутрішніх конфліктів осіб зрілої юності (табл. 3).

Таблиця 3

Ґендерне порівняння типів внутрішньоособистісних конфліктів у осіб зрілого юнацького віку

стать	хлопці						дівчата					
	Я-ІР		Я-РС		Я-ІС		Я-ІР		Я-РС		Я-ІС	
тип ВК	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%
к-ть												
тип особистості												
маскулінний	12	32	6	16	14	38	16	47	24	71	22	65
фемінний	18	51	27	77	22	63	22	52	18	43	12	29
андроґінний	25	69	23	64	19	53	26	68	17	45	17	45

Примітки: ВК – внутрішній конфлікт, Я-ІР – Я-Ідеальне-Реальне, Я-РС – Я-Реальне-Соціальне, Я-ІС – Я-Ідеальне-Соціальне.

За результатами дослідження виявлено, що серед чоловічої вибірки зрілої юності маскулінного статево-рольового типу особистості переважає внутрішній конфлікт типу Я-Ідеальне-Соціальне (38%), а серед жіночої вибірки цього статево-рольового типу особистості –

внутрішній конфлікт типу Я-Реальне-Соціальне (71%). Найнижчі показники внутрішніх конфліктів в межах цього гендерного розподілу у хлопців виявлені за типом конфлікту Я-Реальне-Соціальне (16%), а у дівчат – за типом конфлікту Я-Ідеальне-Реальне (47%).

У осіб зрілої юності фемінного статево-рольового типу особистості серед вибірки чоловічої статі переважають внутрішні конфлікти типу Я-Реальне-Соціальне – 77% респондентів, на відміну від жіночої вибірки, де в межах цього гендеру переважає внутрішній конфлікт типу Я-Ідеальне-Реальне – 52% респондентів. Найнижчі показники внутрішніх конфліктів у осіб фемінного типу особистості розподілилися наступним чином: у осіб чоловічої статі – це показники внутрішнього конфлікту типу Я-Ідеальне-Реальне (51%), а у осіб жіночої статі – це конфлікт типу Я-Ідеальне-Соціальне (29%).

Андрогінний статево-рольовий тип особистості – єдиний гендерний тип особистості зрілого юнацького віку показники типів внутрішніх конфліктів якого співпадають у осіб обох статей. Так, і хлопці (69%), і дівчата (68%) виявили найбільші показники типу внутрішнього конфлікту Я-Ідеальне-Реальне, а найменші показники були виявлені у внутрішніх конфліктах типу Я-Ідеальне-Соціальне – у 53% та 45% респондентів відповідно. Причому, показники типів внутрішніх конфліктів Я-Реальне-Соціальне та Я-Ідеальне-Соціальнеу дівчат мають однакову виявлену кількість – 45%.

Отже, за результатами дослідження серед 222 осіб загальної вибірки зрілого юнацького віку респонденти маскулінного типу зробили найменшу кількість виборів внутрішньоособистісних конфліктів – 94, респонденти фемінного типу – 119 виборів, а андрогінного типу – найбільшу кількість – 127 виборів. Хлопці не надали перевагу одному типу внутрішнього конфлікту, натомість дівчата фемінного та андрогінного статево-рольового типу особистості виявили високі показники конфлікту типу Я-Ідеальне-Реальне.

Таким чином, за результатами нашого дослідження серед осіб зрілого юнацького віку у порівнянні з особами ранньої юності виявлено найбільшу розбіжність між показниками внутрішнього конфлікту маскулінного статево-рольового типу та найменшу розбіжність між показниками андрогінного статево-рольового типу особистості (рис. 3).

Також у результаті дослідження було виявлено вікові відмінності типів внутрішньоособистісних конфліктів. Так, порівнюючи між собою результати чоловічої вибірки ранньої та зрілої юності, приходимо до висновків, що показники двох типів внутрішніх конфліктів, а саме типу Я-Ідеальне-Соціальне та типу Я-Ідеальне-Реальне в осіб у віці ранньої

юності переважає над аналогічними показниками внутрішніх конфліктів в осіб у віці зрілої юності.

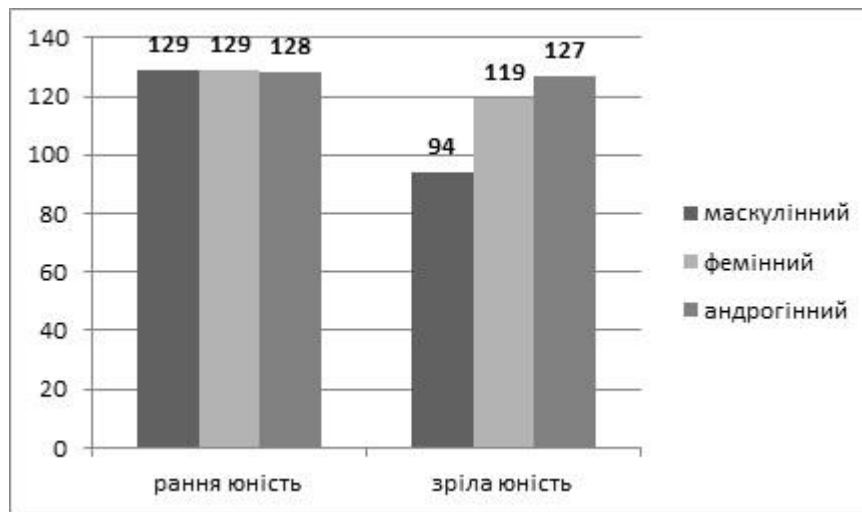

Рис. 3. Гендерна диференціація типів внутрішньоособистісних конфліктів у осіб раннього та зрілого юнацького віку

Що стосується конфлікту типу Я-Реальне-Соціальне, тут показники несуттєво, проте відрізняються з перевагою на 1% в осіб у віці зрілої юності (рис. 4).

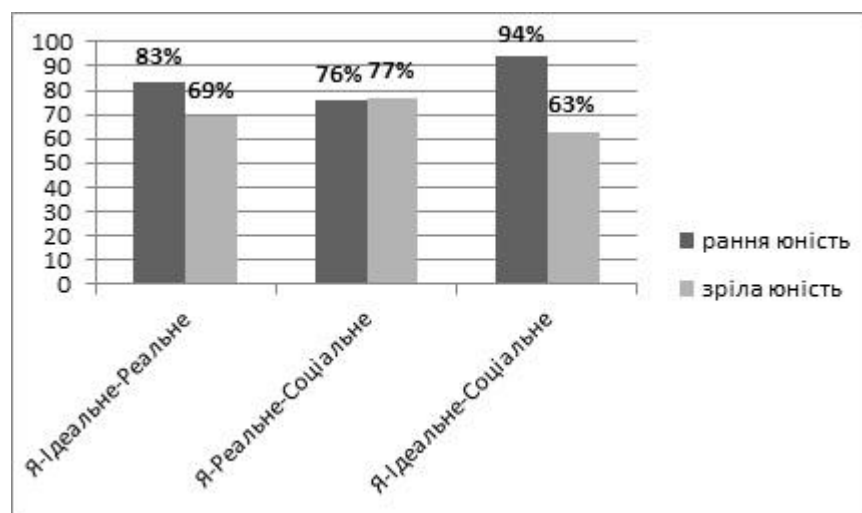

Рис. 4. Вікова диференціація типів внутрішньоособистісних конфліктів у осіб чоловічої статі

Щодо вікового порівняння результатів дослідження респондентів жіночої частини вибірки маємо подібні результати до чоловічої вибірки у перевазі показників внутрішніх конфліктів типу Я-Ідеальне-Реальне та Я-Ідеальне-Соціальне в осіб раннього юнацького віку. Що стосується

2.4. Внутрішній конфлікт особистісного зростання в юнацькому віці

конфлікту типу Я-Реальне-Соціальне виявлені показники є однаковими в обох вікових категоріях (рис. 5).

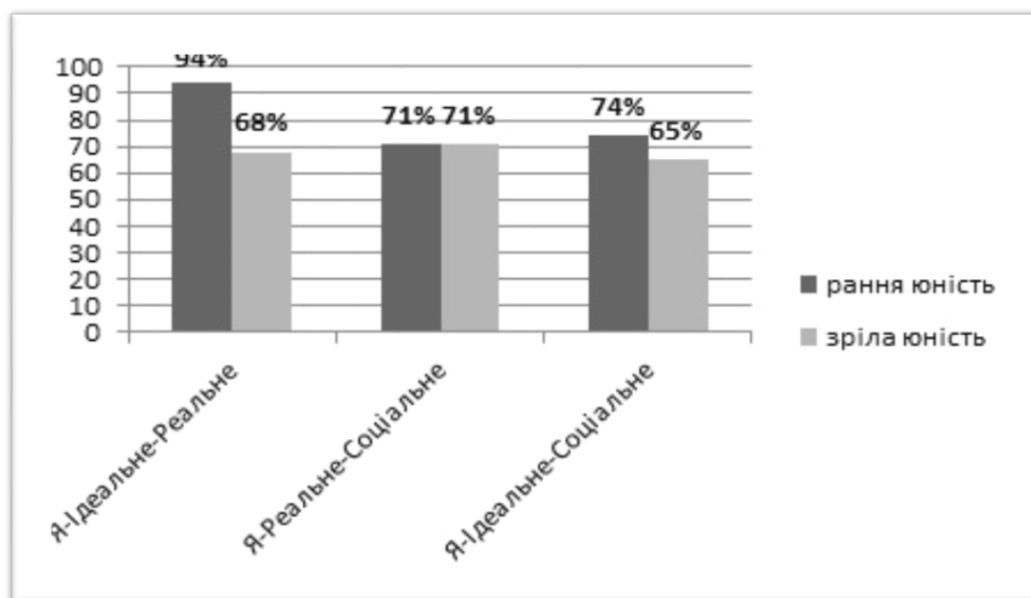

Рис. 5. Вікова диференціація типів внутрішньоособистісних конфліктів у осіб жіночої статі

Підсумовуючи усе вище сказане, приходимо до висновку, що в юнацькому віці типи внутрішніх конфліктів мають не лише гендерну залежність, а й статевовікові відмінності свого прояву.

Порівняння типів внутрішніх конфліктів і рівня захисних механізмів у студентів різних спеціальностей. Для подальшого успішного особистісного зростання особистість, яка має внутрішні конфлікти має усунути або звести до мінімуму негативні, травмуючі переживання, пов'язані зі станами тривоги та внутрішніми конфліктами. Для цього існує регуляторна система захисних механізмів. Вперше поняття «захисні механізми» з'явилося у праці З. Фрейда «Захисні нейропсихози» у 1894 році для опису боротьби «Я» проти хворобливих чи нестерпних думок і афектів. У низці наступних праць З. Фрейд розкриває психологічний зміст цього поняття, проте конкретизує це психічне явище як окремий механізм. У подальшому цей феномен розглядався вченими різних психологічних шкіл за такими напрямками як: 1) патологічний феномен особистості; 2) нормальний психологічний захист; 3) механізм опанування в ситуації стресу. Ми розглядаємо психологічний захист як поведінкову модель в умовах, несприятливих для Я-образу осіб юнацького віку.

Основою нашого дослідження стало припущення про існування взаємозв'язків між типами внутрішніх конфліктів та захисними механізмами у студентів різних спеціальностей. Дослідження проводилося на базі соціально-психологічного факультету та навчально-наукового інституту педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка. Загальна чисельність жіночої вибірки дослідження становила 114 респондентів, з них 60 осіб, які здобувають освіту за спеціальністю «Психологія» та 54 особи, які здобувають освіту за спеціальністю «Початкова освіта».

З метою виявлення внутрішньоособистісних конфліктів між трьома площинами ядра внутрішнього конфлікту ми використали модифіковану методику дослідження самооцінки особистості С. Будассі, інтегровану Ю. Кисельовим (Пашукова, Допіра, Дьяков, 2006).

Результати розподілу типів внутрішніх конфліктів у студентів спеціальності «Психологія» та спеціальності «Початкова освіта» показали, що у студентів, які навчаються за спеціальністю «Психологія», найбільше виникає внутрішніх конфліктів типу Я-Ідеальне-Реальне – 87% і найменше – типу Я-Реальне-Соціальне – 62% (табл. 4). У студентів, які здобувають освіту за спеціальністю «Початкове навчання», переважають внутрішні конфлікти типу Я-Ідеальне-Соціальне – 96%, а внутрішні конфлікти типу Я-Ідеальне-Реальне мають найменше значення – 43%.

Таблиця 4

Порівняння типів внутрішньоособистісних конфліктів у майбутніх психологів і вчителів початкових класів

тип ВК	спеціальність к-ть	«Психологія»		«Початкова освіта»	
		п	%	п	%
Я-Ідеальне-Реальне		52	87	23	43
Я-Ідеальне-Соціальне		48	80	52	96
Я-Реальне-Соціальне		37	62	41	76

Примітка: ВК – внутрішній конфлікт.

Порівнюючи результати дослідження, з'ясовуємо, що у майбутніх психологів переважає кількість внутрішніх конфліктів у площині «Я-ідеальне», а у майбутніх вчителів початкових класів – у площині «Я-соціальне».

Метою наступного етапу нашого дослідження було виявлення домінуючих захисних механізмів у студентів, які здобувають

психологічну та педагогічну освіту. Для цього ми скористалися методикою Л. Субботіної «Определение уровня защитных механизмов» (Субботина, 2013, с. 247-249). Результати розподілу типів внутрішніх конфліктів демонструють, що у студентів, які навчаються за спеціальністю «Психологія», серед захисних механізмів переважають раціоналізація (77%) та проєкція (58%), а у студентів, які здобувають освіту за спеціальністю «Початкове навчання» – проєкція (91%) та сублимація (67%) (табл. 5).

Таблиця 5

**Порівняння домінуючих захисних механізмів
у майбутніх психологів і вчителів початкових класів**

назва спеціальності	«Психологія»		«Початкова освіта»	
	к-ть	%	к-ть	%
домінуючі ЗМ				
раціоналізація	46	77	18	33
проєкція	35	58	49	91
сублимація	29	48	36	67

Примітка: ЗМ – захисні механізми.

Порівнюючи результати дослідження, з'ясуємо, що у майбутніх психологів у домінуючий діаді психологічного захисту переважає зрілий механізм раціоналізації, а в майбутніх вчителів початкових класів – примітивний механізм проєкції.

Аналізуючи взаємозв'язок типів внутрішніх конфліктів із домінуючими захисними механізмами у студентів, які здобувають психологічну та педагогічну освіту, приходимо до висновку, що: 1) при типі внутрішньоособистісного конфлікту Я-Ідеальне-Реальне майбутні психологи надають перевагу механізму захисту раціоналізації, а майбутні вчителі початкових класів – сублимації; 2) при типі внутрішнього конфлікту Я-Ідеальне-Соціальне студенти-психологи демонструють психологічний захист раціоналізації, а студенти-вчителі – проєкції; 3) при внутрішньому конфлікті типу Я-Реальне-Соціальне студенти спеціальності «Психологія» надають перевагу проєкції, а студенти спеціальності «Початкова освіта» – раціоналізації (табл. 6).

Проведене дослідження дозволяє зробити деякі висновки. Внутрішньоособистісний конфлікт – це стан усвідомленої чи неусвідомленої неможливості вибору комфортного прояву індивідуально-особистісних рис, що відбувається на персональному та міжперсональному рівнях. Базовими компонентами структурно-типологічної моделі внутрішньоособистісного конфлікту є дві

конфліктогенні складові: індивідуально-особистісна та соціально-психологічна. Ядро внутрішнього конфлікту складають три площини: «Я-реальне», «Я-ідеальне» та «Я-соціальне». Основними типами внутрішньоособистісних конфліктів є конфлікт типу Я-Ідеальне-Реальне, конфлікт типу Я-Ідеальне-Соціальне та конфлікт типу Я-Реальне-Соціальне. При усуненні конфліктогенів внутрішньоособистісний конфлікт може бути вирішений на будь-якому з етапів його розвитку.

Таблиця 6

Взаємозв'язок типів внутрішньоособистісних конфліктів із домінуючими захисними механізмами у майбутніх психологів і вчителів початкових класів

назва спеціальності	«Психологія»						«Початкова освіта»					
	раціоналізація		проекція		сублімація		раціоналізація		проекція		сублімація	
тип ВК / домінуючі ЗМ	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Я-ІР	19	32	12	20	9	15	2	4	8	15	13	24
Я-ІС	15	25	8	13	13	22	4	7	34	63	12	22
Я-РС	12	20	15	25	7	12	12	22	7	13	11	20

Примітки: ЗМ – захисні механізми, ВК – внутрішній конфлікт, Я-ІР – Я-Ідеальне-Реальне, Я-ІС – Я-Ідеальне-Соціальне, Я-РС – Я-Реальне-Соціальне.

В юнацькому віці успішність особистісного зростання пов'язана із механізмом ескалації внутрішньоособистісного конфлікту, що відбувається за двома напрямками: негативного чи позитивного спрямування. Типи внутрішніх конфліктів особистості юнаків у своєму прояві мають ґендерні та статевовікові відмінності.

У майбутніх психологів переважає кількість внутрішніх конфліктів у площині «Я-ідеальне», а у домінуючий діаді психологічного захисту переважає зрілий механізм раціоналізації. У майбутніх вчителів початкових класів переважає кількість внутрішніх конфліктів у площині «Я-соціальне», а серед психологічного захисту – примітивний механізм проекції.